

DOĞU TÜRKİSTAN'DA TARIM VE GIDA SEKTÖRÜNDE ZORLA ÇALIŞTIRMA:

Küresel Görünüm ve Türkiye Açısından
Politika Riskleri

Yazar

Vildan Kadioğlu Sarıyaşar

Editör

Amine Tuna Ertürk

Grafik Tasarım

Selin Vatandaş

**Doğu Türkistan'da Tarım ve Gıda Sektöründe Zorla Çalıştırma:
Küresel Görünüm ve Türkiye Açısından Politika Riskleri**

Copyright © 2025

Bu yayının tüm hakları Doğu Türkistan İnsan Hakları İzleme Derneğine (ETHR) aittir. ETHR'nin izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama vd.) yollarla basımı, yayımı, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

Doğu Türkistan İnsan Hakları İzleme Derneği (ETHR) Yayınları:
Araştırma Raporu No. 9

1. Baskı: Eylül 2025

Ön Söz

Çin'in Doğu Türkistan'da, resmî adıyla Sincan (Xinjiang) Uygur Özerk Bölgesi'nde yürüttüğü politikalar, uzun süredir uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmektedir. Bu politikaların yalnızca etnik, kültürel ve dinî boyutları değil, aynı zamanda küresel ekonomiyle doğrudan bağlantılı sonuçları da bulunmaktadır. Doğu Türkistan'da 2014 yılı sonrasında endoktrinasyon kamplarıyla birlikte uygulamaya sokulan zorla çalıştırma, son yıllarda dünya çapında en çok tartışılan insan hakları ihlallerinden biri hâline gelmiştir. İlk bulgular sanayi üretimine işaret etse de, artan kanıtlar bu uygulamaların tarım ve gıda sektörlerinde de sistematik biçimde sürdürüldüğünü göstermektedir.

Bu rapor, söz konusu zorla çalıştırma mekanizmalarının tarım ve gıda alanındaki yansımalarını ele almakta; elde edilen bulguları Türkiye açısından taşıdığı riskler ve sorumluluklar ışığında değerlendirmektedir. Uygur nüfusunu hedef alan devlet destekli iş gücü transfer programları, baskı ve gözetim pratikleri, temel iş güvencelerinin ortadan kaldırılması gibi süreçlerin yalnızca bölgesel değil, küresel tedarik zincirlerini de doğrudan etkilediği görülmektedir. Bu bağlamda, Türkiye pazarına ithalat yoluyla giren ürünler, şeffaflık ve izlenebilirlik konularında ciddi tartışmalar doğurmaktadır.

Rapor; kamu kurumları, düzenleyici otoriteler, sivil toplum ve özel sektör için uygulanabilir öneriler sunarak, etik tedarik zincirlerinin geliştirilmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Türkiye'nin insan haklarına dayalı dış politika yaklaşımını güçlendirmesi ve küresel tarım ticaretinde hesap verebilirliği desteklemesi için bu alanda çok aktörlü bir iş birliği sürecinin geliştirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

1. Kapsam, Amaç ve Yöntem Sayfa 8

2. Bağlam ve Arka Plan Sayfa 9

3. Sorunun Tanımı ve Önemi Sayfa 10

- 3.1 Tarım ve Gıda Sektöründe Zorla Çalışmanın Görünümleri 10
- 3.2 Türkiye Açısından Önemi ve Politika Riskleri 12

4. Zorla Çalıştırmanın Sektörel Yansımaları Sayfa 14

- 4.1 Pamuk Sektörü 14
- 4.2 Domates Üretimi ve Seracılık 15
- 4.3 Meyve Üretimi 16

5. Genel Değerlendirme Sayfa 18

6. Politika Önerileri Sayfa 19

- 6.1 Tedarik Zinciri Şeffaflığı ve İzlenebilirlik Sistemleri 19
- 6.2 İthalat Denetim Mekanizmalarının Güçlendirilmesi 19
- 6.3 Özel Sektöre Yönelik Rehberlik ve Sertifikasyon Teşvikleri 19
- 6.4 Kamu Satın Alımlarında Zorla Çalıştırma İstisnası 20

1. Kapsam, Amaç ve Yöntem

Bu araştırma raporu, Çin'in Doğu Türkistan'da tarım ve gıda sektörlerinde sistematik biçimde uyguladığı zorla çalıştırma politikalarının Türkiye açısından taşıdığı riskleri ve sorumlulukları analiz etmeyi amaçlamaktadır. İnsan hakları ihlalleri ile küresel tedarik zincirlerinin iç içe geçtiği bu yapı, yalnızca bölgesel bir adaletsizlik değil, aynı zamanda uluslararası ticaret sistemlerinin ve tüketim pratiklerinin de parçası hâline gelmiştir. Türkiye'nin bu zincirle doğrudan ya da dolaylı temas hâlinde olması, etik sorumlulukların ötesinde hukuki, diplomatik ve ticari düzeyde çok katmanlı bir politika üretimini zorunlu kılmaktadır.

Bu araştırmanın kökleri, **Doğu Türkistan İnsan Hakları İzleme Derneği** (ETHR) tarafından Şubat 2025'te hazırlanan **“Zorla Çalıştırmanın Dinamikleri”** rapor çalışmasına dayanmaktadır. Söz konusu çalışmada zorla çalıştırmanın tarihsel ve kavramsal arka planı, ulusal ve uluslararası hukuk mekanizmaları ile Çin'in uyguladığı sektörel zorla çalıştırma politikaları belgeler üzerinden detaylı biçimde incelenmiştir. Elinizdeki bu raporda ise bu bulgular, tarım ve gıda sektörü odağında daha derinlemesine

ele alınmakta; pamuk, domates ve üzüm gibi ürünlerdeki örnek uygulamalar üzerinden sektör bazlı bir çözümleme sunulmaktadır.

Bu araştırma, farklı disiplinlerden gelen uluslararası raporlar, bağımsız araştırma merkezlerinin çalışmaları, insan hakları alanındaki izleme ve savunuculuk faaliyetleri ile küresel ölçekte saygın kabul edilen medya kuruluşlarının bulgularına dayanmaktadır. Kullanılan kaynaklar, hem saha gözlemlerine hem de belgesel kanıtlara dayalı geniş bir perspektif sunmakta; konunun ekonomik, toplumsal ve hukuki boyutlarının bütüncül biçimde değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır. Türkiye bağlamında ise, sağlıklı ithalat verilerine doğrudan ulaşamamakla birlikte, Türkiye'de de faaliyet gösteren çok uluslu şirketlerin küresel tedarik zincirlerine dair açık kaynak analizleri dikkate alınmıştır.

Bu araştırmanın hazırlanmasındaki temel yöntem, belge ve rapor incelemesine dayalı nitel analizdir. Öncelikle zorla çalıştırma olgusunun tarım ve gıda sektörlerindeki görünümü sistematik biçimde ortaya konmuş; ardından Türkiye açısından taşıdığı hukuki, ticari ve normatif riskler değerlendirilmiştir. Nihayetinde ise, kurumlara ve politika yapıcılara yönelik somut ve uygulanabilir öneriler geliştirilmiştir.

2. Bağlam ve Arka Plan

Zorla alıştırma, Uluslararası alışma Örgütü'nün (ILO) 29 ve 105 No'lu Sözleşmeleri ile açık biçimde yasaklanmış; kölelik, insan ticareti ve borç karşılığı çalışma gibi uygulamaların tüm biçimleri evrensel insan hakları belgelerinde suç sayılmıştır. Ancak, küresel tedarik zincirlerinin karmaşık yapısı ve üretimin giderek ulus ötesi hâle gelmesi, zorla alıştırma olgusunun mekânsal olarak görünmez hâle gelmesine ve ihlallerin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Özellikle Çin'in Doğu Türkistan bölgesinde yaşanan sistematik ihlaller, 2017 yılından bu yana uluslararası kurumların gündemindedir. Çok sayıda rapor, başta Uygur halkı olmak üzere, bölgedeki etnik ve dinî grupların zorla alıştırma, endoktrinasyon kampları, gözetim altında istihdam ve yerinden edilme gibi uygulamalara maruz kaldığını ortaya koymuştur (Amnesty International, 2022; Zenz&Lin, 2024).

Doğu Türkistan'da özellikle Uygur ve diğer Türk topluluklara yönelik olarak uygulanan tarımsal zorla alıştırma politikaları; devlet destekli iş gücü transfer programları, endoktrinasyon kampları, toprağın el değiştirmesi ve nüfus mühendisliği gibi araçlarla sürdürölmektedir. Bu uygulamalar, sadece ekonomik değil, aynı zamanda ideolojik, kültürel ve demografik bir dönüşüm hedefi taşımaktadır (Zenz&Lin, 2024; Murphy&Elimä, 2022). Bu uygulamaların hem insan hakları hukuku hem de iş hukukunun temel ilkeleriyle eřiřtięi, ILO standartlarının açık ihlali anlamına geldiği

Tarımsal zorla alıştırma, Uygurları ekonomik, ideolojik, kültürel ve demografik açıdan hedef almaktadır.

uluslararası mekanizmalarca da tespit edilmiştir (ILO, 2025). Uluslararası alanda bu ihlallere karşı hukuki ve ticari önlemler de geliştirilmektedir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri, 2022 yılında yürürlüğe koyduğu Uygur Zorla alıştırmayı Önleme Yasası (UFLPA) ile Sincan (Xinjiang) Uygur Özerk Bölgesi menşeli tüm ürünleri “zorla alıştırma şüphesi” altında değerlendirmekte ve ithalatını yasaklamaktadır (U.S. Department of Homeland Security, 2024). Bu yasa, ürünlerin menşe belgelerinde farklı bölgeler gösterilse bile, tedarik zincirinin Doğu Türkistan'a uzanması hâlinde ithalatın engellenmesini öngörmektedir. Avrupa Birliği de benzer şekilde, zorla alıştırma yoluyla üretilen ürünlerin AB pazarına girişini önlemek amacıyla 2024 yılında bir düzenleme getirmiştir. Bu düzenlemeyle şirketlere, üretim süreçlerinde zorla alıştırma bulunmadığını kanıtlama yükümlölüğü getirilmiş; uygulamanın 2027 itibarıyla yürürlüğe girmesi planlanmıştır (European Council, 2024).

Çin hükümeti, Doğu Türkistan'daki zorla alıştırma ve insan hakları ihlalleri iddialarını kararlılıkla reddetmektedir. Çin Dışışleri Bakanlığı Sözcüsü Zhao Lijian, bu iddiaları “yüzyılın en büyük yalanı” olarak nitelendirmiştir (Çin Halk Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, 2024). Resmî söylemde, bölgedeki uygulamalar “mesleki eğitim”, “yoksulluğun azaltılması” ve “aşırılıkla mücadele” çerçevesinde savunulmaktadır. Benzer şekilde, Çin'in Birleşik Krallık Büyökelçisi Liu Xiaoming, BBC ile yaptığı bir röportajda,

Sincan'daki (Xinjiang) Uygurların herhangi bir baskı veya kötü muameleye maruz kalmadığını ve bölgede herhangi bir toplama kampı ya da insan hakları ihlali olmadığını öne sürmüştür (BBC News, 2020). Ancak uluslararası araştırmalar ve sivil toplum raporları, bu söylemlerin sahadaki gerçekliği yansıtmadığını göstermekte; aksine çok boyutlu bir zorla çalıştırma sisteminin varlığını açıkça ortaya koymaktadır (Murphy&Elimä, 2022; UHRP, 2022; Zenz, 2020; Human Rights Watch, 2021).

Bahsi geçen hâller göz önünde bulundurularak Türkiye açısından bir değerlendirme yapıldığında, meselenin üç hususta önem arz ettiği görülmektedir. İlk olarak Türkiye, Doğu Türkistan

kaynaklı ürünlerin nihai tüketim veya üretim ham maddesi olarak yer aldığı uluslararası tedarik zincirlerine dâhildir. İkinci olarak, Türkiye'nin hem ILO hem de BM sözleşmelerine taraf olması, bu ürünlerin ithalatı konusunda hukuki sorumluluk yüklemektedir. Üçüncü olarak, Doğu Türkistan meselesi kamuoyunda hassasiyet yarattığından, konu aynı zamanda dış politika ve kamu vicdanı açısından da önem taşımaktadır. Bu bağlamda, küresel pazarlara entegre olan Türkiye'nin, Doğu Türkistan menşeli ürünlerin direkt ve dolaylı ithalatı üzerinden risk altında olduğu söylenebilir. Türkiye, hem insan hakları hukuku bakımından uluslararası sorumluluk taşımakta hem de tedarik zincirlerinde şeffaflığı sağlama yükümlülüğü altındadır. Ancak, henüz zorla çalıştırmayı tespit ve önlemeye yönelik ticari denetim sistemleri oluşturulmadığı görülmektedir.

3. Sorunun Tanımı ve Önemi

3.1. Tarım ve Gıda Sektöründe Zorla Çalıştırmanın Görünümleri

1 Zorunlu İş Gücü Transferi ve Çalışma Kampları

Çin'in "kırsal kalkınma" ve "yoksullukla mücadele" başlıkları altında yürüttüğü çapraz bölgesel iş gücü transfer programları, Doğu Türkistan'daki zorla çalıştırma sisteminin en temel bileşenlerinden birini oluşturmaktadır. Bu programlar kapsamında yüz binlerce Uygur, yaşadığı köylerden kopararak uzak tarım bölgelerine gönderilmekte, çoğu zaman düşük ücretle, gözetim altında ya da tamamen ücretsiz biçimde çalıştırılmaktadır (Xu vd., 2020; Zenz, 2021). Söz konusu sistem görünürde gönüllülük esasına dayansa da saha bulguları işçilerin baskı, sosyal yaptırım ya da ceza tehdidiyle bu transferlere zorlandığını göstermektedir (Zenz, 2020). Ayrıca bu uygulamalar, "mesleki eğitim merkezleri" adıyla anılan ama fiilen

endoktrinasyon kampları olan yapılarla doğrudan ilişkilidir. Uluslararası Af Örgütü'nün (Amnesty International) kapsamlı araştırmasına göre, kamplara alınan veya iş gücü programlarına zorla dâhil edilen bireyler ekonomik sömürü bir yana, eş zamanlı olarak ideolojik baskıya da maruz bırakılmaktadır. Araştırmada, Uygurların "eğitim" ve "meslek edindirme" adı altında ağır gözetim, disiplin ve baskı koşullarında tutuldukları, kamplardan salıverildikten sonra rızaları dışında fabrika veya tarlalarda çalışmaya sevk edildikleri ve bu süreçte temel haklarından sistematik biçimde mahrum bırakıldıkları aktarılmaktadır (Amnesty International, 2021, ss. 111-118). Zenz ve Lin'e (2024) göre bu uygulamalar sadece bir istihdam politikası değil, aynı zamanda gözetim, kontrol ve ideolojik asimilasyon aracı olarak kullanılmaktadır. Kamplardan salıverilenler, çoğu zaman belirli tarım şirketlerine yönlendirilmekte, bazı şirketlerin bu kamplarla doğrudan iş birliği yaptığı anlaşılmaktadır. Bu yapı, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) zorla çalıştırma tanımıyla doğrudan örtüşmektedir.

I Yerel Çiftçilerin Mülksüzleştirilmesi

Zorla çalıştırma sisteminin bir diğer boyutu ise Uygur çiftçilerin topraklarının elinden alınması ve bu sürecin tarımda modernleşme politikalarıyla meşrulaştırılmasıdır. “Kooperatif, şirket, siparişli tarım” gibi uygulamalar, çiftçileri üretimden uzaklaştırarak büyük ölçekte Han Çinli yatırımcıların yönettiği kooperatiflere bağımlı hâle getirmektedir. Birleşmiş Milletler İnsan Ticaretine İlişkin Özel Raportörlüğü’ne sunulan rapora göre, iş gücü transferleri çoğu zaman zorlayıcı arazi devirleri ve kooperatifleştirme programlarıyla kolaylaştırılmakta veya hızlandırılmaktadır. Şirketler hangi ürünlerin ekileceğine ve mahsul fiyatına karar verirken devlet küçük üreticilerin arazilerinin daha büyük kooperatiflere devrini organize etmektedir. Bu kooperatifler çoğu kez az sayıdaki baskın çiftçiler ya da Han Çinliler tarafından yönetilmekte ve kimi durumlarda tek bir hissedar kooperatifin %90’ına varan paya sahip olabilmektedir (Murphy&Elimä, 2022). Topraklarını kaybeden Uygurlar, ya devlet destekli iş gücü transfer programlarına mecbur bırakılmakta ya da özel şirketlerde düşük ücretli işçi olarak istihdam edilmektedir. Özellikle bazı bölgelerde bireysel tarım neredeyse ortadan kalkmış, halk tarım işçisi hâline gelmiştir (Murphy & Elimä, 2021). Bu süreç, yalnızca ekonomik sömürüye yol

**Zorla
çalıştırma,
“kırsal
kalkınma”
adı altında
Doğu
Türkistan’da
sömürü ve
asimilasyon
üretmektedir.**

açmakla kalmayıp, Uygur halkının toprakla kurduğu tarihsel, kültürel ve kimliksel bağların koparılmasına da neden olmaktadır (Becquelin, 2004; Zenz, 2021).

I Su ve Tarımsal Kaynakların Kontrolü

Doğu Türkistan’da tarımsal üretimi şekillendiren bir diğer mekanizma da su ve üretim kaynaklarının devlet kontrolüne alınmasıdır. Geleneksel sulama altyapısı olan karez sistemleri¹ âtıl bırakılmış; bunun yerine devlet denetimindeki büyük sulama projeleri hayata geçirilmiştir (Minority Rights Group International, 2023). Bu

dönüşüm sadece teknik bir altyapı değişikliği değil, aynı zamanda üretim üzerindeki yerel kontrolün kaybı anlamına gelmektedir. Bu noktada, bölgedeki geleneksel sulama sistemi olan **karezlerin** işlevsizleşmesi, üzüm üretiminin sürdürülebilirliğini ciddi biçimde tehdit etmektedir. Yaklaşık 2.000 yıldır tarım havzalarını besleyen ve 1.100’den fazla kuyudan oluşan bu yer altı sulama ağı, son yıllarda büyük ölçekli tarım ve petrol sondaj faaliyetlerinin neden olduğu aşırı yer altı suyu çekimi sonucunda büyük oranda kurumuş durumdadır. Radio Free Asia’nın aktardığına göre, Turpan’daki karez kuyularının %90’ı artık işlevini yitirmiştir (Radio Free Asia, 2017). Bu durum yalnızca çevresel bir sorun değil, aynı zamanda yerel halkın kültürel ve tarihsel üretim biçimlerine yönelik bir müdahale olarak değerlendirilebilir. Zira suya erişimin

¹ Karezler, Doğu Türkistan’la birlikte Afganistan, İran ve Pakistan’da kurak bölgelerde görülen geleneksel bir yer altı kanal sistemidir. Pek çok kurak bölgede olduğu gibi Doğu Türkistan’da da devasa yer altı su rezervleri bulunmaktadır ancak bu rezervler çok derinlerde olduğu için kuyu kazmak gibi sıradan yöntemlerle suyun elde edilmesi mümkün olmamaktadır. Dağ zirvelerinde eriyen kar sularını toplayan derin tüneller ve bu tünelleri yüzeye bağlayan dikey kanallar ile gelen suyun muhafaza edildiği su hazneleri ve dağıtımının yapıldığı barajlar, köprüler ve küçük kanallar karezleri oluşturmaktadır.

merkezî hâle getirilmesi, geleneksel bilgi sistemlerinin tasfiyesini ve tarımsal özerkliğin kaybını da beraberinde getirmektedir.

Tarım üretimi, Sincan (Xinjiang) Üretim ve İnşaat Kolordusu, kısa adıyla Bingtuan², gibi paramiliter yapılara entegre biçimde planlanmakta ve yürütülmektedir. Bingtuan tarafından yönetilen bölgelerde çalışma koşullarının yerel halkın rızasına dayalı olmadığı, pamuk ve temel gıda üretiminde istihdamın devlet tarafından kotalarla belirlendiği raporlanmıştır (U.S. Department of Labor, 2024). Bu üretim yapısı, ideolojik kontrol mekanizmalarının da tarımsal planlamaya entegre edildiğini göstermektedir (Zenz, 2020).

I Demografik Müdahale

Çin'in bölge halkına dayattığı demografik dönüşüm politikaları, zorla çalıştırma sisteminin çarpıcı tezahürlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün (Human Rights Watch, HRW) 2021 tarihli raporuna göre, kamplara alınan ebeveynlerin çocuklarının yetimhanelere yerleştirilmesi, doğum oranlarını düşürmeye yönelik baskılar ve 结对认亲 - Jié duì rèn qīn (Kardeş Aile Projesi) adı verilen bir uygulama kapsamında Komünist Parti yerel teşkilat üyelerinin Uygur evlerine yerleştirilmesi gibi müdahaleler, açık bir demografik mühendislik stratejisini göstermektedir. Özellikle Kardeş Aile Projesi olarak nitelendirilen ve yerel parti teşkilatı üyelerinin Uygur ailelerin evlerinde değişen sürelerle yaşamasını öngören bu uygulama ile devlet görevlileri Uygurların evinde günlerce,

bazen haftalarca kalarak hanehalklarının gündelik davranışları, konuşmaları, dini pratikleri ve ilişkilerini doğrudan gözlemlemekte, hatta raporlamaktadır. Böylelikle gözetim ve kültürel asimilasyon süreçleri aile ortamının içine taşınmaktadır (Human Rights Watch, 2021). Bu politikalar, yalnızca kültürel değil, aynı zamanda biyolojik asimilasyon amacını da taşımaktadır. Han Çinlilere yönelik göç teşvikleri ve Uygurların ekonomik hayattan dışlanması süreci, devletin demografik yapıyı sistemli biçimde dönüştürme hedefiyle tutarlıdır (Sayın & Koçak, 2017; Bilgin, 2010; Israeli, 2010).

3.2. Türkiye Açısından Önemi ve Politika Riskleri

Doğu Türkistan'da tarım ve gıda sektörlerinde uygulanan zorla çalıştırma pratikleri, bölgesel sınırları aşmakta; pamuk, domates ve üzüm gibi ürünler üzerinden küresel tedarik zincirlerine entegre olarak dünya genelinde birçok pazara ulaşmaktadır (UHRP, 2023). ABD ve Avrupa Birliği gibi birçok ülke ve uluslararası yapı, zorla çalıştırma temelli üretime karşı çeşitli düzenlemeler getirmiştir. Örneğin, ABD'nin Uygur Zorla Çalıştırmayı Önleme Yasası (Uyghur Forced Labor Prevention Act, UFLPA) kapsamında, zorla çalıştırmayla üretildiğine dair makul şüphe bulunan ürünlerin ithalatı yasaklanmıştır (Miller&Chevalier, 2024). Bununla birlikte, zorla çalıştırmayla üretilen bu ürünler, menşe bilgilerinin gizlenmesi, üçüncü ülkeler üzerinden yeniden paketlenmesi ve ham madde karıştırma gibi yöntemlerle ihracata konu

² Sincan [Xinjiang] Üretim ve İnşaat Kolordusu, kısa adıyla Bingtuan, merkezî hükûmete bağlı ve ekonomik kalkınma, hammadde üretimi, tarım, turizm ve istihdam alanlarında bölgedeki en önemli aktördür. 1954'te Heilongjiang, İç Moğolistan ve Doğu Türkistan gibi seyrek nüfuslu sınır bölgeleri üzerinde merkezî hükûmetin kontrolünü muhafaza etmek için kurulmuştur. Zaman içerisinde diğer sınır bölgelerinde kaldırılan Bingtuan, bugün Çin'de sadece Doğu Türkistan topraklarında faaliyet göstermektedir. Kuruluşu sırasında, iç savaş sonrası tasfiye edilen ve başıboş kalan Halk Kurtuluş Ordusu askerleri Bingtuan bünyesindeki inşaat ve üretim sahalarına işçi olarak transfer edilmiştir. Bu işçilerden müteşekkil birlikler bir yandan yeni yerleşim merkezleri, çiftlikler ve fabrikalar inşa ederek zirai gelişim ve kalkınmada önemli bir rol üstlenirken bir yandan da sınır bölgelerinde asayiş sağlama görevini yürütmüşlerdir. Bingtuan, kuruluşundan itibaren oluşturduğu iş alanları ve kurduğu şehirler, fabrikalar ve çiftliklerle Çin'in kalabalık doğu ve merkez şehirlerinden göç eden/ettirilen Han Çinlilerin Doğu Türkistan topraklarına yerleştirilmesinde de kolaylaştırıcı bir rol oynamaktadır.

edilmekte; bu da doğrudan ithalat yasaklarını etkisiz kılabilmektedir (Uluyol vd., 2023; Reuters, 2024; VOA News, 2024).

2021 yılında yürürlüğe giren “Uygur Zorla Çalıştırmayı Önleme Yasası” (UFLPA), bu soruna karşı alınan en kapsamlı önlemlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Ancak uygulamaların sahada yetersiz kaldığına dair veriler bulunmaktadır. Reuters’ın 2024 tarihli çalışması, ABD piyasasında satılan rasgele seçilmiş 822 tekstil ürününün %19’unda Doğu Türkistan pamuğu tespit edildiğini ve bu ürünlerin büyük kısmının menşe bilgisinde yalnızca “ABD” ibaresi taşıdığını göstermiştir (Reuters, 2024). Öte yandan Çin’in, pamuk ve tekstil ürünlerinin menşesini gizlemek amacıyla Vietnam gibi üçüncü ülkeleri kullandığı ve bu stratejinin sistematik biçimde uygulandığı da belirlenmiştir (VOA News, 2024). Avrupa pazarı açısından da benzer bir durum söz konusudur. Sheffield Hallam Üniversitesinin 2023 yılında yayımladığı “*Tailoring Responsibility*” başlıklı rapor, zorla çalıştırma yoluyla üretilen pamuk ve tekstil ürünlerinin Avrupa Birliği’ne ithal edilmeye devam ettiğini ve şirketlerin tedarik zinciri şeffaflığı konusunda ciddi açıklar taşıdığını ortaya koymuştur (Uluyol vd., 2023). Raporda, bu tür ürünlerin yeniden etiketlenerek Avrupa menşeliymiş gibi dolaşıma sokulduğu, ithalat denetimlerinin yetersizliğinin bu durumu kolaylaştırdığı vurgulanmıştır.

Meseleye Türkiye açısından bakıldığında, yapısal olarak benzer risklerin gelişebileceğine dair göstergeler dikkatle değerlendirilmelidir. Zorla çalıştırma ile üretilen ürünlerin, özellikle küresel çevrim içi pazar yerleri aracılığıyla Türkiye pazarına girmesi hem hukuki hem de etik açıdan ciddi bir sorun teşkil etmekle birlikte, bu ürünlerin menşe bilgilerinin kasıtlı olarak

gizlenmesi veya Vietnam, Sri Lanka gibi üçüncü ülkeler üzerinden yeniden etiketlenmesi gibi uygulamalar göz önünde bulundurulduğunda (Uluyol vd., 2023, s.7), Türkiye’nin bu ürünlerle dolaylı temas hâlinde olması kuvvetle muhtemeldir ve ithalat denetimlerinde daha güçlü izleme mekanizmalarına duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, Türkiye pazarı bu tür ürünlerle yalnızca dolaylı temas hâlinde değil, aynı zamanda yapısal bir izlenebilirlik sorunu ile karşı karşıyadır.

Bu bağlamda, Türkiye açısından üç temel risk alanı ön plana çıkmaktadır:

Hukuki ve normatif risk: Türkiye, Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) 29 ve 105 No’lu Sözleşmeleri başta olmak üzere, zorla çalıştırma ve çocuk işçiliğine karşı birçok uluslararası norm ve düzenlemeye taraftır. Ancak zorla çalıştırma içeren ürünlerin tespitine ve ithalatına karşı özel denetim sistemleri oluşturulmamıştır.

Dış politika ve kurumsal itibar riski: Türkiye’nin insan haklarına dayalı dış politika söylemleri ile iç pazarda denetimsiz biçimde dolaşıma giren ürünler arasındaki uyumsuzluk, uluslararası güvenilirliğini zedeleyebilir. Özellikle AB ve ABD gibi etik tedarik zinciri uygulamalarına önem veren aktörlerle olan ticari ilişkiler bu tür ihlallerden olumsuz etkilenebilir.

Ekonomik sürdürülebilirlik ve tüketici güveni riski: Zorla çalıştırma bağlantılı ürünlerin iç piyasada yer alması, tüketici haklarını ve etik farkındalığı tehdit etmekte; yerli üreticiler açısından da haksız rekabet yaratmaktadır. Ayrıca dışa bağımlı tarımsal ürün arzı, kriz koşullarında arz güvenliği açısından kırılganlık yaratmaktadır.

Türkiye, bu riskleri bertaraf edebilmek adına tek başına ithalat denetim mekanizmalarını değil, aynı zamanda özel sektöre yönelik insan hakları etki değerlendirmesi süreçlerini güçlendirmeli; yüksek riskli sektörler için şeffaflık zorunluluğu

getirmelidir. Bu adımlar, Türkiye'nin hem uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmesi hem de etik tedarik zinciri ilkeleriyle uyumlu bir ekonomik model inşa etmesi açısından hayati öneme sahiptir.

4. Zorla Çalıştırmanın Sektörel Yansımaları

Görüleceği üzere zorla çalıştırma, soyut bir insan hakları ihlali veya genel bir iş gücü politikası değil, aynı zamanda belirli tarımsal ürünler üzerinden sistematik olarak şekillenen bir üretim modelidir. Bölgedeki stratejik öneme sahip pamuk, domates ve meyve üretimi, zorla çalıştırma pratiklerinin hem en görünür hem de en derinleşmiş biçimlerini ortaya koymaktadır.

Uluslararası düzenlemeler ile Çin'in bölgesel politikaları arasındaki gerilim, özellikle pamuk, domates ve üzüm gibi stratejik ürünlerde daha görünür hâle gelmektedir. Bu çelişkili zemin içinde pamuk hasadında kitlesel iş gücü seferberlikleri, domates üretiminde kamplar ve transfer programlarıyla kurulan bağlantılar ve meyvecilikte gözetim mekanizmalarının tarımsal planlamaya entegre edilmesi, sistemin farklı yüzlerini yansıtmaktadır. Bu örnekler, zorla çalıştırmanın emek sömürüsüne indirgenemeyeceğini, aynı zamanda ekonomik, toplumsal ve kültürel dönüşümün aracı olarak kullanıldığını da göstermektedir.

4.1. Pamuk Sektörü

Pamuk, Çin'in Doğu Türkistan'daki tarımsal üretimin temelini oluşturmaktadır. Ülke genelindeki pamuğun yaklaşık %85'inin bu bölgeden sağlandığı tahmin edilmektedir (Zenz, 2020, s.19). Hoten, Kaşgar ve Aksu gibi bölgeler

büyük ölçekli pamuk plantasyonlarıyla ön plana çıkmakta; bu alanlarda uygulanan üretim süreçleri ise zorla çalıştırma politikalarının en yaygın biçimlerinden birini yansıtmaktadır. Saha raporları, bu programların rızaya dayalı olmayan ve gözetim altında gerçekleştirilen iş gücü transferleri içerdiğini ortaya koymaktadır (BBC News, 2020; Zenz, 2020). Adrian Zenz'in 2020 tarihli analizine göre, yalnızca 2018–2019 pamuk hasat sezonlarında Hoten ve Kaşgar şehirlerinde 570.000'den fazla Uygur'un zorla çalıştırıldığı tahmin edilmektedir (Zenz, 2020, s.3).

Zorla çalıştırılan işçilerin varlığına dair bahsi geçen hususlar bir yana, pamuk işçiliğinde kadınların özel olarak hedeflendiği vurgulanmaktadır. Australian Strategic Policy Institute - ASPI (Avustralya Stratejik Politika Enstitüsü) ve Uyghur Human Rights Project (UHRP) gibi kuruluşların raporlarında, genç kadınların endokrinasyon kamplarından çıkış süreçlerinde mevsimlik tarım işçiliğine zorlandığına, ideolojik gözetim altında ve düşük ücretlerle çalıştırıldığına dair bulgular yer almaktadır (Xu vd., 2020; UHRP, 2022). BBC'nin 2021 tarihli özel haberinde ise, yeniden eğitim kamplarında tutulan kadınların sistematik biçimde cinsel istismara ve şiddete maruz bırakıldığına ilişkin tanıklıklara yer verilmiş; bu kişilerin bir kısmının sonrasında doğrudan pamuk üretimi süreçlerine sevk edildiği bildirilmiştir (BBC News, 2021).

Pamuk hasadında karşılaşılan bir diğer zorla çalıştırma biçimi ise çocuk işçiliğidir. Bu duruma ilişkin ortaya konan bulgular, sektördeki insan hakları ihlallerine dair kaygıları daha da derinleştirmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 2025 tarihli Uzmanlar Komitesi Raporu'nda, çocukların pamuk tarlalarında "aile katkısı" adı altında çalıştırıldığına ve bu durumun özellikle kayıt dışı istihdam biçimlerinde kendini gösterdiğine dikkat çekilmektedir (ILO, 2025, ss.479-633). Bu uygulamalar, başta Çin'in taraf olduğu Çocuk Haklarına Dair Sözleşme olmak üzere, birçok uluslararası insan hakları sözleşmesinin açık ihlali niteliğindedir.

Öte yandan, pamuk üretimindeki sorunların yalnızca ülke sınırlarıyla sınırlı olduğu düşüncesi, tedarik zincirlerinin küresel şirketler aracılığıyla uluslararası pazarlara aktarıldığını ortaya koyan bulgularla ortadan kalkmaktadır. Sheffield Hallam Üniversitesi tarafından 2021 ve 2023 yıllarında yayımlanan analizler, Doğu Türkistan pamuğunun doğrudan ya da dolaylı yollarla Çin'in önde gelen pamuk tedarikçileri üzerinden işlenerek hem iç piyasaya hem de ihracata yönlendirildiğini ortaya koymaktadır (Sheffield Hallam University, 2021; Uluç vd., 2023). Bu analizler, özellikle Çin'de Bingtuan (Sincan [Xinjiang] Üretim ve İnşaat Kolordusu) gibi paramiliter yapıların bu tedarik zincirinde baskın bir role sahip olduğunu, bu yapıların üretimin her aşamasını kontrol ettiğini ve zorla çalıştırma yoluyla elde edilen pamuk ürünlerinin küresel pazarlara ulaşmasında

merkezî bir işlev üstlendiklerini göstermektedir. Bu nedenle, pamuk sektöründeki zorla çalıştırma yalnızca yerel bir insan hakları ihlali değil, aynı zamanda küresel tedarik zincirleri yoluyla taşınan yapısal bir sorundur.

**Ürünler,
menşe bilgileri
gizlenerek
uluslararası
piyasalara
sürülmekte
ve küresel
dolaşıma
girmektedir.**

Son olarak, menşe bilgisi manipülasyonu da pamuk ürünlerinin küresel pazarda dolaşımını kolaylaştırmak için yaygın biçimde kullanılmaktadır. Daha önce anılan 2024 tarihli Reuters araştırmasına göre, ABD'de rastgele seçilen 822 tekstil ürününün %19'unda Doğu Türkistan pamuğuna rastlanmıştır. Bu ürünlerin %57'sinin etiketlerinde yalnızca "ABD menşeli" ibaresi yer almakta, bu da tüketiciyi yanıltma riskini göstermektedir.

Ayrıca pozitif bulguya rastlanan ürünlerin üçte ikisinde Doğu Türkistan pamuğunun, diğer bölgelerden gelen pamuk ve materyallerle karıştırıldığı belirlenmiştir. Rapora göre Çin pamuğu çoğu zaman başka pamuk türleriyle karıştırılmakta ve bu durum tüketiciye yansıtılmamaktadır. ABD, 2021'de bu pamuğun kullanıldığı ürünlerin ithalatını yasaklamış olsa da araştırma, yasağın uygulanmasında ciddi sınırlılıklar bulunduğunu ve Çin pamuğunun farklı ülkeler üzerinden ABD pazarına girmeye devam ettiğini ortaya koymaktadır (Reuters, 2024).

Bu tablo, doğrudan ithalat yasaklarının dahi etkisiz kaldığı, son derece girift bir tedarik zinciri yapısıyla karşı karşıya olduğunu ortaya koymaktadır.

4.2. Domates Üretimi ve Seracılık

Çin, dünyanın en büyük domates üreticisidir ve onu Hindistan, Türkiye ve ABD takip etmektedir (FAO, 2023). Doğu Türkistan ise Çin'in domates üretiminin %70'ini ve domates salçası ihracatının %90'ını karşılayarak hem ulusal hem de küresel pazarda stratejik bir konuma sahiptir (Sheffield Hallam University, 2023, s.4). Bu üretim kapasitesi, devlet destekli zorla çalıştırma sistemiyle doğrudan bağlantılıdır. Özellikle domates hasadı ve işleme süreçleri, mevsimlik iş gücü transferlerine bağımlı olup, bu iş gücünün önemli bir kısmı zorla çalıştırılan Uygur nüfustan oluşmaktadır. Zenz ve Lin'in (2024) raporunda, Doğu Türkistan'daki domates üretiminin endoktrinasyon kamplarıyla doğrudan bağlantılı olduğu ortaya konmaktadır. 2018 tarihli Tekes bölgesine ait bir yönetmelik, bu kampların etrafında sera üretim üsleri kurulmasını, tutukluların domates ve diğer sebzeleri üretmesi için "mesleki ziraat eğitimi" almasını ve bu işlerde düşük gelirli Uygurların çalıştırılmasını öngörmektedir. Bu uygulamalar, "kamptan işe transfer hattı" olarak adlandırılan sistem dâhilinde, önce yeniden eğitime tabi tutulan bireylerin sonrasında zorla tarım üretimine sevk edildiğini göstermektedir. Tarımsal üretimin endoktrinasyon kampları ile ilişkilendirilmesi, ekonomik faaliyetin sıradan bir üretim süreci olmaktan çıkarılıp zorla çalıştırma rejiminin bir uzantısı haline getirildiğini ortaya koymaktadır (Zenz & Lin, 2024, s. 22-23).

Bununla birlikte, Bingtuan'a (Sincan [Xinjiang] Üretim ve İnşaat Kolordusu) bağlı büyük üreticilerin de doğrudan zorla çalıştırma içeren devlet programlarına katıldıkları belgelenmiştir. Sheffield Hallam Üniversitesinin 2023 tarihli analizine göre, Bingtuan'a ait Chalkis Health

Industry Co., Ltd. ve Xinjiang Guannong Fruit & Antler Co., Ltd. gibi firmalar, "fazla iş gücü transferi" gibi ifadelerle meşrulaştırılan uygulamalar kapsamında zorla çalıştırmayı kurumsallaştırmakta; bu firmaların ürünleri sıklıkla "İtalya menşeli" gibi yanıltıcı etiketlerle ihraç edilmektedir (Sheffield Hallam University, 2023, s. 4)

Öte yandan, domates sektöründe faaliyet gösteren büyük ölçekli Çinli şirketler aracılığıyla Doğu Türkistan kaynaklı üretim, küresel tedarik zincirlerine doğrudan entegre olmaktadır. COFCO Tunhe Tomato gibi XPCC bağlantılı üreticiler; Unilever, Nestlé, Del Monte, Kraft Heinz ve PepsiCo gibi dünya çapında tanınan markalara ürün tedarik etmektedir. Bu ürünler çoğu zaman doğrudan değil, Güneydoğu Asya'da bulunan bağlı şirketler üzerinden ABD, Kanada ve Birleşik Krallık gibi pazarlara ulaşmaktadır. Örneğin, Unilever Pakistan Foods, COFCO Tunhe'den aldığı domates salçalarını işleyerek Knorr markası altında ABD ve Kanada'ya ihraç etmektedir; benzer şekilde Kraft Heinz, COFCO ile stratejik ortaklık içinde geliştirdiği tohumlarla Xinjiang'daki üretimi yönlendirmektedir (Zenz&Lin, 2024, s. 56–81). Bu yapı, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda etik sorumluluklar açısından da zincirleme bir risk doğurmaktadır.

4.3. Meyve Üretimi

Doğu Türkistan'daki tarımsal üretimin önemli bir bölümünü oluşturan meyve sektörü, yalnızca bölge ekonomisinin temel taşlarından biri olmakla kalmayıp, aynı zamanda Çin devletinin bölgesel kontrol stratejilerinde de önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle Turpan bölgesi, Çin'in en büyük üzüm ve kuru üzüm üretim merkezidir. Çin Tarım Bakanlığının açıklamalarına göre,

ülkede üretilen kuru üzümün %80'i bu bölgeden sağlanmaktadır (Radio Free Asia, 2017). Çin devlet medyası, Turpan'ı ülkenin en büyük üzüm yetiştirme alanı ve giderek büyüyen önemli bir şarap üretim merkezi olarak tanımlamakta; bölgenin eşsiz coğrafi ve iklimsel koşullarının bu gelişimdeki rolünü vurgulamaktadır (CGTN, 2021). Ancak bu görünüm, bölgedeki zorla çalıştırma pratiklerini perdelemektedir. Raporlara göre, üzüm üretiminde çalışanların ideolojik gözetim altında tutulduğu ve üretim sürecine zorla müdahale edildiği durumlar mevcuttur (Radio Free Asia, 2017).

Üzüm üretimi özelinde, bölgedeki çiftçilerin üretim süreçlerine devlet müdahalesi giderek artmakta; bu durum, özellikle hasat dönemlerinde yaşanan politik baskılarla birleştiğinde çiftçilerin ekonomik istikrarını tehdit etmektedir. Radio Free Asia'nın (2017) sahaya dayalı haberine göre, Çin Komünist Partisi'nin 19. Ulusal Kongresi sırasında alınan güvenlik önlemleri, Uygur üzüm üreticilerinin bağlarını zamanında hasat etmelerini engellemiş; bu da ürünlerin kalitesinin düşmesine ve ciddi mali kayıpların oluşmasına yol açmıştır. Aynı haberde, birçok Uygur çiftçinin kongre çalışmaları kapsamında siyasi faaliyetlere katılmak üzere zorla yönlendirildiği ve bu süreçte üretim faaliyetlerinin sekteye uğradığı aktarılmıştır (Radio Free Asia, 2017).

Doğu Türkistan'da meyve ve kuruyemiş üretimi, özellikle kırmızı hurma (jujube) gibi ürünler, devlet destekli zorla çalıştırma uygulamalarıyla yakından ilişkilidir. UHRP'nin 2022 tarihli raporuna göre, Çin'in kırmızı hurma üretiminin %27'si, diğer üretim süreçlerinde olduğu gibi Uygur halkına yönelik kitlesel gözetimler, gözetim ve zorla çalıştırma politikalarının uygulanmasında

merkezî bir rol oynayan Bingtuan tarafından gerçekleştirilmekte ve bu ürünlerin yaklaşık %20'si küresel tedarik zincirlerine girmektedir. Özellikle kırmızı hurma üretiminde, pamukla birlikte ekim (*intercropping*) yaygın bir uygulamadır; 2019 yılında kırmızı hurmalar, pamukla birlikte ekilen meyvelerin %80'ini oluşturmuştur. Pamuk üretiminin zorla çalıştırma riski yüksek olduğu göz önüne alındığında, bu uygulama meyve ve kuruyemiş ürünlerini de benzer risk altına sokmaktadır. UHRP'nin araştırmaları, ABD'deki marketlerde Bingtuan bağlantılı markaların ürünlerinin satıldığını ortaya koymuş ve bu durum, zorla çalıştırma ile üretilen ürünlerin uluslararası pazarlara nasıl sızabildiğini göstermiştir (UHRP, 2022).

Bu tabloya ek olarak, Doğu Türkistan kaynaklı bitki bazlı ürünlerin—özellikle üzüm, domates ve biber gibi hammaddelerden elde edilen özütlerin—uluslararası pazarlara giriş yaptığına dair ticari kanıtlar da mevcuttur. Zenz ve Lin'in (2024) analizine göre, Chenguang Biotech Group gibi şirketler, Xinjiang bölgesinde üretilen bitkisel özütleri (örneğin paprika oleoresin, domates ve marigold özleri) ABD ve Meksika gibi pazarlara göndermekte ve bu ürünler, uluslararası gıda, kozmetik ve ilaç devlerinin tedarik zincirine dâhil olmaktadır. Bu zincirler arasında Unilever, Nestlé, Coca-Cola, Heinz ve L'Oréal gibi şirketlerin de yer aldığı tespit edilmiştir (Zenz&Lin, 2024, s. 59, 65–66). Bu bulgular, taze veya kuru meyve ihracatı ile sınırlı olmayan, aynı zamanda bitkisel ekstraktlar üzerinden dolaylı biçimde genişleyen bir zorla çalıştırma ekonomisinin varlığını ortaya koymakta; bu nedenle gıda dışı sektörlerdeki ithalat kontrollerinin de insan hakları bağlamında yeniden değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

5. Genel Değerlendirme

Doğu Türkistan'da zorla çalıştırma, bireysel hak ihlalleriyle sınırlı bir mesele olmaktan çıkmış; ekonomik, toplumsal ve kültürel dönüşümün parçası hâline gelmiştir. Tarım ve gıda üretimi devlet politikalarıyla iç içe geçirilmiş, üretim süreçleri ideolojik yönelimler ve yoğun gözetim mekanizmalarıyla şekillendirilmiştir. Pamuk, domates ve meyve üretiminde görülen uygulamaların farklılıklar taşısa da aynı yapısal dinamikler etrafında birleştiği ve tarımsal üretimin giderek merkezî bir kontrol ve toplumsal mühendislik alanına dönüştüğü görülmektedir.

Her üç sektörde de zorla çalıştırma, sadece emek sömürüsü biçiminde değil, aynı zamanda yeniden eğitim kampları, iş gücü transfer programları ve “mesleki eğitim” adı altında yürütülen disiplin mekanizmalarıyla kurumsallaştırılmıştır (Zenz & Lin, 2024; Uluyol et al., 2024; UHRP, 2022). Bingtuan'ın üretim süreçlerindeki merkezî rolü, devlet destekli kooperatif sistemleri, gözetim altyapısı ve ideolojik yönlendirme politikalarıyla bütünleşerek, tarımsal faaliyeti kitlesel kontrolün bir aracına dönüştürmektedir. Ayrıca, etiket manipülasyonu, menşe gizleme ve üçüncü ülkeler üzerinden yeniden ihracat gibi stratejilerle, zorla çalıştırma bağlantılı ürünlerin küresel pazarlara sızması sistematik hâle gelmiştir. Bu durum, başta ABD ve AB olmak üzere uluslararası düzenleyici otoritelerin ithalat yasaklarını etkisiz kılmakta; Türkiye gibi ülkeler açısından da benzer bir izlenebilirlik riski doğurmaktadır (Zenz & Lin,

2024; Sheffield Hallam University, 2023).

Üretim süreçlerine yönelik mülksüzleştirme, kaynak kontrolü ve çiftçilerin karar alma mekanizmalarından dışlanması gibi uygulamalar, yalnızca zorla çalıştırmayı değil, aynı zamanda yerel halkın tarımsal özerkliğinin sistematik biçimde ortadan kaldırıldığını da göstermektedir. Bu yapılar, üreticileri doğrudan bağımlı ve denetimli iş gücüne dönüştürürken, geleneksel üretim biçimlerini de tasfiye etmektedir (Radio Free Asia, 2017; UHRP, 2022).

Sonuç olarak, zorla çalıştırmanın iş gücü sömürüsünün ötesinde toplumsal yapıların yeniden şekillendirilmesi ve kültürel dönüşüm politikalarının bir parçası olarak işletildiği ve bu yönüyle çok boyutlu bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Bu bağlamda mesele, insan hakları boyutuyla sınırlı kalmamalı; ticaret etiği, kurumsal sorumluluk ve dış ticaret politikalarını içeren daha geniş bir çerçevede değerlendirilmelidir.

Bu tablo, Türkiye açısından hem uluslararası yükümlülükler hem de iç kamuoyundaki hassasiyetler bakımından dikkatle ele alınması gereken çok katmanlı bir meseleye işaret etmektedir. Dolayısıyla ele alınacak politika önerileri, Türkiye açısından bu karmaşık yapı içinde olası pozisyonları ve politika araçlarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

6. Politika Önerileri

Zorla çalıştırma ile bağlantılı tarımsal ürünlerin Türkiye pazarına girmesi, yalnızca etik ve hukuki bir sorun değil, aynı zamanda gıda güvenliği, dış ticaret ilişkileri ve kamu güveni açısından da ciddi bir risk oluşturmaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin, uluslararası normlara ve insan hakları belgelerine uygun biçimde politika geliştirmesi elzemdir. Aşağıda, zorla çalıştırma riskini azaltmak ve ulusal tedarik zincirlerini daha etik hâle getirmek için izlenebilecek dört temel politika seçeneği sunulmaktadır:

6.1. Tedarik Zinciri Şeffaflığı ve İzlenebilirlik Sistemleri

Zorla çalıştırmanın üretim zincirlerinin yalnızca başlangıç aşamalarında değil, nihai işleme ve ihracat süreçlerinde de varlığını sürdürdüğü göz önüne alındığında, ürün menşei bilgilerinin doğrulanabilir olması kritik önem taşımaktadır. Türkiye, zorla çalıştırma şüphesi taşıyan yüksek riskli tarımsal ürün grupları (pamuk, domates, üzüm, hurma vb.) için bir “öncelikli ürün listesi” oluşturmali ve bu listeye giren ürünlerin ithalatında menşe, iş gücü koşulları ve tedarik zinciri belgeleri gibi unsurları denetlemelidir. Bu sistem, AB'nin önerdiği “zorla çalıştırma şüphesi içeren ürünlerin detaylı incelenmesi” modeliyle benzerlik gösterebilir (European Council, 2024). Uydu görüntüleri, blockchain tabanlı izleme sistemleri ve üretim yeri tespitine yönelik dijital çözümler, ithalat denetimlerinde tamamlayıcı araçlar olarak kullanılabilir. Ayrıca bu çerçevede, kamuya açık bir risk endeksi ve düzenli güncellenen firma listeleri oluşturulması önerilmektedir.

6.2. İthalat Denetim Mekanizmalarının Güçlendirilmesi

Türkiye'nin zorla çalıştırmayla bağlantılı ürünlerin ithalatını engellemeye yönelik özel bir düzenleme mekanizması bulunmamaktadır. Ancak ABD'de yürürlüğe giren Uyghur Forced Labor Prevention Act (UFLPA) ve Avrupa Birliği'nin 2024'te kabul ettiği ithalat düzenlemeleri örnek alınarak, Türkiye için de benzer bir yasal altyapı geliştirilebilir. Gümrük denetimleri kapsamında, ithalatçılara tedarik zinciri boyunca zorla çalıştırma içermediğini beyan eden belgeler sunma zorunluluğu getirilebilir. ABD'deki Uyghur Forced Labor Prevention Act (UFLPA) modelinde olduğu gibi, yükümlülüğün ithalatçıya verilmesi ve aksi ispat edilene kadar ürünlerin zorla çalıştırmayla üretildiği varsayımına dayalı bir çerçeve benimsenebilir. Bu düzenleme, özellikle Bingtuan gibi yüksek riskli üreticilerle bağlantılı şirketlerin ürünlerinin piyasaya girmesini engellemek açısından etkili olacaktır.

6.3. Özel Sektöre Yönelik Rehberlik ve Sertifikasyon Teşvikleri

Özel sektör, zorla çalıştırmaya karşı alınacak önlemlerin en önemli paydaşlarından biridir. Ancak ithalatçı firmaların çoğu, bu konuda sistematik ve şeffaf değerlendirme mekanizmalarına sahip değildir. Ürünlerin iş gücü koşulları açısından izlenebilirliğini artırmak adına Türkiye, ithalatçı firmaları gönüllü ya da zorunlu bağımsız sertifikasyon sistemlerine dâhil etmeyi teşvik etmelidir. Sertifikalı tedarik zinciri oluşturma

yükümlülüğü, üretim bölgelerinde zorla çalıştırma riski bulunan firmalara yönelik caydırıcı bir işlev görmektedir. Yine bu bağlamda, firmaların kendi tedarik zincirlerine dair kamusal taahhütlerde bulunmaları ve bu taahhütleri bağımsız kuruluşlara denetletmeleri önerilmektedir. Türkiye’de faaliyet gösteren ithalatçı şirketlere yönelik gönüllü sertifikasyon sistemleri (örneğin “zorla çalıştırmadan arındırılmış ürün” etiketi) geliştirilebilir; bu sistemler, tüketici güvenliğini artırırken aynı zamanda firmaların küresel standartlara uyumunu da kolaylaştıracaktır. Bu tip sertifikasyon sistemlerinin şirket sorumluluğunu artıracak ve yalnızca beyana dayalı düzenlemelerden daha etkili sonuçlar doğuracağı düşünülmektedir.

6.4. Kamu Satın Alımlarında Zorla Çalıştırma İstisnası

Türkiye, kamu alımlarında sosyal sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda zorla çalıştırma bağlantılı ürünleri açık biçimde dışlayan bir istisna mekanizması geliştirebilir. Avrupa Birliği’nin 2024 yılında kabul ettiği düzenlemede olduğu gibi, kamu ihalelerinde insan hakları ihlali içeren ürünlerin kabul edilmemesi, Türkiye’nin hem etik yükümlülüklerini yerine getirmesine hem de uluslararası ticarete güvenilirliğini artırmasına

katkısuna olacaktır (European Council, 2024). Kamu satın alma süreçlerinin bu tür dışlayıcı filtrelerle dönüştürülmesinin etkili ve uygulanabilir sonuçlar doğuracağı ve tüketim bağlamında toplumsal algının da şekillenmesi bakımından etkili olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’nin de benzer şekilde kamu kurumlarının tedarik süreçlerinde “zorla çalıştırmadan arındırılmış ürün” taahhüdü araması ve ihalelerde bu yönde pozitif ayrımcılık uygulaması mümkündür. İhale süreçlerine “menşe beyanı” ve “tedarik zinciri uygunluk raporu” gibi belgelerin eklenmesi, tespit edilebilirliği artırarak riskli ürünlerin kamu sistemine girmesini engelleyebilir. Bu yaklaşım, kamu politikalarının doğrudan insan hakları odaklı hâle getirilmesinde işlevsel bir araç olabilir.

En nihayetinde, Türkiye’nin Doğu Türkistan’dan gelen zorla çalıştırma ile üretilen ürünlerle olan ilişkisini gözden geçirmesi ve bu alanda proaktif politikalar geliştirmesi gerekmektedir. Bu, sadece insan hakları açısından değil, aynı zamanda Türkiye’nin uluslararası ticaret ilişkileri ve kamu güveni açısından da kritik bir öneme sahiptir. Kamu kurumları, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları, bu konular üzerinde iş birliği yaparak, Türkiye’nin insan haklarına dayalı dış politika yaklaşımını güçlendirebilir ve küresel tarım ticaretinde hesap verebilirliği artırabilir.

Kaynakça

Amnesty International. (2022). Like We Were Enemies in a War: China's Mass Internment, Torture, and Persecution of Muslims in Xinjiang. <https://www.amnesty.org/en/documents/asa17/4137/2021/en/>

BBC News. (2020, February 12). China ambassador denies abuse of Uighurs. <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-56030340>

BBC News. (2020, December 15). China forces Uighurs to pick cotton. Retrieved from <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-55255282>

BBC News. (2021, February 2). 'Their goal is to destroy everyone': Uighur camp detainees allege systematic rape. BBC. <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-55794071>

Becquelin, N. (2004). Staged Development in Xinjiang. *The China Quarterly*, 178, 358–378. <https://doi.org/10.1017/S0305741004000219>

Bilgin, H. (2010). *Stratejik Açıdan Çin*. Ankara: USAK Yayınları.

CGTN. (2021, 28 Ağustos). Vibrant Xinjiang: The desert vineyards of Turpan. <https://news.cgtn.com/news/2021-08-28/Vibrant-Xinjiang-The-desert-vineyards-of-Turpan-135cP2u0DgA/index.html>

European Council. (2024, November 19). Products Made with Forced Labour: Council Adopts Ban.

<https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2024/11/19/products-made-with-forced-labour-council-adopts-ban/>

Food and Agriculture Organization (FAO). (2023). FAOSTAT statistical database: Crops and livestock products. Retrieved from <https://www.fao.org/faostat/en/#data/QCL>

Human Rights Watch. (2021). Break Their Lineage, Break Their Roots: China's Crimes Against Humanity Targeting Uyghurs and Other Turkic Muslims. <https://www.hrw.org/report/2021/04/19/break-their-lineage-break-their-roots/chinas-crimes-against-humanity-targeting>

International Labour Organization (ILO). (2025). Report of the Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations: Elimination of child labour and protection of children and young persons (Report III(A)). https://www.ilo.org/sites/default/files/2025-02/Report%20III%28A%29-2025-%5BNORMES-241219-002%5D-EN_0.pdf

International Labour Organization. (2025). Report of the Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations. Geneva: ILO.

Israeli, R. (2010). China's Uyghur Problem. *Israel Journal of Foreign Affairs*, 4(1), 89–101. <https://doi.org/10.1080/23739770.2010.11446403>

Miller & Chevalier. (2024, December 3). FLETF Announces Single Largest Expansion of UFLPA Entity List.

<https://www.millerchevalier.com/publication/trade-compliance-flash-fletf-announces-single-largest-expansion-uflpa-entity-list>

Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. (2024, May 30). Foreign Ministry Spokesperson Zhao Lijian's Regular Press Conference. https://www.mfa.gov.cn/eng/xw/fyrbt/lxjzh/202405/t20240530_11347006.html

Minority Rights Group International. (2023). China: Water usage in the Uyghur Autonomous Region. In *Minority and Indigenous Trends 2023: Focus on Water*. Minority Rights Group International.

<https://minorityrights.org/resources/trends2023-water-justice-and-the-struggles-of-minorities-and-indigenous-peoples-for-water-rights-a-planetary-perspective-28/>

Murphy, L. T., & Elimä, N. (2021). In Broad Daylight: Uyghur Forced Labour and Global Solar Supply Chains. Sheffield Hallam University, Helena Kennedy Centre for International Justice. <https://www.shu.ac.uk/-/media/home/research/helena-kennedy-centre/projects/pdfs/evidence-base/in-broad-daylight.pdf>

Murphy, L. T., & Elimä, N. (2022). Agricultural Sector Forced Labor in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region. Sheffield Hallam University, Helena Kennedy Centre for International Justice. <https://www.shu.ac.uk/-/media/home/research/helena-kennedy-centre/projects/pdfs/shu-hkc---unsp-call-for-input-forced-labor-in-ag-sector-final.pdf>

Radio Free Asia. (2017, December 7). Uyghur Grape Merchants Suffer Losses Amid Party Congress Clampdown. <https://www.rfa.org/english/news/uyghur/merchants-12072017150509.html>

Reuters. (2024, May 7). Banned Chinese cotton found in 19 US retailers' merchandise, study shows. <https://www.reuters.com/markets/commodities/banned-chinese-cotton-found-19-us-retailers-merchandise-study-shows-2024-05-07/>

Sayın, Y., & Koçak, G. (2017). Müslüman Dünyanın Bir Sorun Alanı Olarak Doğu Türkistan Meselesi ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin İzlediği Politikalar. *Journal of Ottoman Civilization Studies*, 3(4), 10–27.

Sheffield Hallam University, Helena Kennedy Centre for International Justice. (2021). Forced labor in the Uyghur Region: The evidence, Issue Brief 1. Sheffield Hallam University. <https://respect.international/forced-labour-in-the-uyghur-region-the-evidence/>

Sheffield Hallam University, Helena Kennedy Centre for International Justice. (2023). Products Made with Forced Labor in the Uyghur Region, Issue Brief 3. Sheffield Hallam University. <https://shura.shu.ac.uk/35125/1/SHU%20Brief%203%20Products%20Made%20with%20Forced%20Labor%20in%20the%20Uyghur%20Region.pdf>

Uluyol, Y., vd. (2023). Tailoring Responsibility: Tracing Apparel Supply Chains from the Uyghur Region to Europe. Helena Kennedy Centre for International Justice, Sheffield Hallam University. <https://enduyghurforcedlabour.org/wp-content/uploads/sites/44/EU-Tailoring-Responsibility-February-24.pdf>

U.S. Congress. Uyghur Forced Labor Prevention Act, Public Law No. 117-78, 2021. Accessed December 2024. <https://www.congress.gov/bill/117th-congress/house-bill/1155/text>

U.S. Department of Homeland Security. (2024, November 22). DHS will now restrict goods from over 100 PRC-based companies under the Uyghur Forced Labor Prevention Act. <https://www.dhs.gov/archive/news/2024/11/22/dhs-will-now-restrict-goods-over-100-prc-based-companies-entering-united-states-due>

U.S. Department of Labor. (2024). Against Their Will: The Situation in Xinjiang. <https://www.dol.gov/agencies/ilab/against-their-will-the-situation-in-xinjiang>

Uyghur Human Rights Project (UHRP). (2022). Fruits of Uyghur Forced Labor: Sanctioned Products on American Grocery Store Shelves. https://uhrp.org/wp-content/uploads/2022/09/Red-Dates-Report-Formatted_PL_2022-08-27-FINAL.pdf

VOA News. "Vietnam Overtakes China as Largest Exporter of Goods Made with Uyghur Forced Labor." November 2024. <https://www.voanews.com/a/viet-nam-overtakes-china-as-largest-exporter-of-goods-made-with-uyghur-forced-labor/7466067.html>.

Xu, V. X., Cave, D., Leibold, J., Munro, K., & Ruser, N. (2020). Uyghurs for sale: 'Re-education', forced labour and surveillance beyond Xinjiang. Australian Strategic Policy Institute. <https://www.aspi.org.au/report/uyghurs-sale>

Zenz, A. (2020). Coercive labor in Xinjiang: Labor transfer and the mobilization of ethnic minorities to pick cotton. Newlines Institute for Strategy and Policy. [https://newlinesinstitute.org/rules-based-international-order/genocide/coercive-labor-in-](https://newlinesinstitute.org/rules-based-international-order/genocide/coercive-labor-in-xinjiang-labor-transfer-and-the-mobilization-of-ethnic-minorities-to-pick-cotton/)

[xinjiang-labor-transfer-and-the-mobilization-of-ethnic-minorities-to-pick-cotton/](https://newlinesinstitute.org/rules-based-international-order/genocide/coercive-labor-in-xinjiang-labor-transfer-and-the-mobilization-of-ethnic-minorities-to-pick-cotton/)

Zenz, A. (2021). Coercive Labor and Forced Displacement in Xinjiang's Cross-Regional Labor Transfer Program. The Jamestown Foundation. <https://jamestown.org/product/coercive-labor-and-forced-displacement-in-xinjiangs-cross-regional-labor-transfer-program/>

Zenz, A., & Lin, I.-L. (2024). Forced Labor, Coercive Land-Use Transfers, and Forced Assimilation in Xinjiang's Agricultural Production. International Network for Critical China Studies (INCCS) & Victims of Communism Memorial Foundation. <https://victimsofcommunism.org/forced-labor-coercive-land-use-transfers-and-forced-assimilation-in-xinjiangs-agricultural-production/>

f /ethrw

@ /ethrworg

X /ethrworg

✉ info@ethrw.org

☎ (0212) 524 69 99

📍 Karag mr k Mah. Sarmaşık Sokak.
No: 43/1. Fatih / İstanbul